3.
A szövegalkotó tényezők szövegnyelvészeti/szövegtani elemzésének és leírásának aspektusai

E fejezet címében a szövegnyelvészeti/szövegtani minősítés azt kívánja kifejezésre juttatni, hogy az alább bemutatott példákkal kapcsolatban további vizsgálat tárgyát kell képezze az a kérdés, hogy az ezekben a példákban szövegösszefüggés-hordozókként kezelt elemek és relációk melyike írható le szövegnyelvészeti eszközökkel, és melyiknek leírásához van szükség a szövegnyelvészeti eszközök hatókörét meghaladó szövegtani eszközökre is.

A szöveg-összefüggőség hordozói közül itt csak a két legfontosabbal foglalkozom: a koreferenciális elemekkel és a koreferenciarelációkkal, valamint a szövegalkotó elemek lineáris elrendezésével. (Példákként olyan szövegeket/szövegrészleteket idézek, amelyek részletesebb tárgyalása korábban megjelent tanulmányokban vagy könyvfejezetekben megtalálható. Az idézés során természetesen az eredeti szövegrészeket a jelen tanulmány kontextusához igazítom.)

1. Koreferenciális elemek és koreferenciarelációk

Vizsgáljuk elsőként az úgynevezett koreferenciális elemek, illetve koreferenciarelációk szövegösszefüggés-teremtő funkcióit. Mint ismeretes, koreferenciális elemeknek nevezzük azokat a nyelvi elemeket/kifejezéseket, amelyek verbális megjelenési formájukat tekintve különbözőek, de az olvasó/interpretátor meggyőződése szerint a szövegvilág ugyanazon tárgyára/tényére utalnak. Ennek alapján — értelemszerűen — koreferenciarelációknak nevezzük a koreferenciálisnak tartott elemek között fennáló relációkat.

Az idézett példákkal elsősorban azt kívánom bemutatni, hogy az egyes szövegeken belüli koreferenciarelációk milyen módokon szemléltethetők.

1.1. Első példaként lássuk Illyés Gyula „Ady örökségéről” című írása alábbi részletének egyik koreferencialáncát (a teljes elemzéshez lásd PETŐFI 1993-at a Bibliográfiai tájékoztató I/B szektorában).

A címben található *Ady* névvel koreferálónak tekinthető elemek lánca az adott szövegben viszonylag egyszerűen (csaknem kizárólag lexikai-szintaktikai megfelelések figyelembevételével) felfedhető.

A „**T1:** Ady” jelű reprezentációban a koreferáló elemek láncát úgy szemléltetem, hogy az eredeti szövegnek a szóban forgó koreferenciát hordozó szavait, illetőleg e szavak megfelelő szegmentumait, aláhúzással jelölöm, jelöletlen igei toldalékait pedig a „[-]” szimbólummal. (Az itt közölt szövegben — a tárgyalt koreferáló kifejezések könnyű visszakereshetősége érdekében — az egyes szövegmondatokat sorszámjelző szimbólumokkal is elláttam.)

T1: Ady

[00] Ady örökségéről (Részlet)

[01]Volt hatása. [02]Mondatfűzését, képalkotását, egyéni fordulatait, szóval mindazt, ami költészetében sajátos és eredeti, csak a nyegleség utánozta, de arra, amit ő is az elődöktől vett[-] át: költői bátorságra, az újítás és a kiállás merészségére, erre valóban ő tanította az utána következő nemzedéket.

[03]Ez a hatás fölmérhetetlen és fölbecsülhetetlen. [04]Javarészt ennek köszönhető, hogy a háború utáni magyar költészet a legmagasabb célok felé indult (olyanok felé is, amelyekre ereje sem futotta), s másfél évtized nyomott levegője ellenére, a legmostohább szellemi és üzleti cenzúra ellenére is állja az időt, s olyan színvonalon tartja magát, amely európai szemmel nézve sem becsülhető le. [05]Az ő érdeme ez a hatás? [06]Bizonyos, neki is voltak példaképei, de vannak korok, amidőn egy örökség továbbadása is hőst kíván. [07]Ez a szellemi örökség a hagyományok üres formáival való szembeszállást éppúgy magában foglalta, mint az elnyomottak mellett való hitvallást, amely már Petőfinek is legszentebb hitvallása volt.

[08]Ezt az örökséget, amely a magyar költészet legjobbjainak öröksége, amely Petőfi után már-már feledésbe ment, Ady ásta ki, tette ismét elevenné és csillogóvá. [09]Ezt hagyta, a maga zsenialitásának aranypróbájával megerősítve és hitelesítve reánk. [10]Ez az ő iskolája. [11]Nem azok tartoznak bele, akik ma is adys /adys?/ verseket írnak, hanem azok akik az ő bátorságát vállalják s a maguk nyelvén azokra a kérdésekre akarnak választ adni, amelyekre Ady a maga mélyzöngésű, hajszolt, megcsukló, de mindig megrázóan mély és egyéni hangján válaszolt[-].

[12]Jöhetnek költészetére revíziók... [13]Fanatikus rajongóinak száma tán megcsappant, de igazi becsülőinek csapata növekedik majd. [14]Egy Eszmét hozott[-] ő, az élet minden területén egyformán újítani kívánó Eszmét, amely akkoriban lobbant legmagasabbra, amikor hordozója a

földre bukott[-].

1.2. A tágabb értelemben vett koreferenciarelációk szemléltetéséhez rövid prózaszövegként Áprily Lajos „Madarak a tenger felett” című művét választottam. (Az itt közölt szövegben — a tárgyalt kifejezések könnyű visszakereshetősége érdekében — az egyes szövegmondatokat sorszámjelző szimbólumokkal láttam el. E szöveg részletes elemzéséhez lásd PETŐFI 1994a-t a Bibliográfiai tájékoztató I/B szektorában).

[K00] Madarak a tenger felett

[K01]A Duna hídján, a korlátnál emberek állnak, felnőttek és gyerekek vegyesen. [K02]Nézik a folyó felett hintázó s a vízre le-leszálló sirályokat. [K03]A mi Duna-szakaszunkon is gyakran látom ezeket a víz felett lebegő korállpiros csőrű madarakat. [K04]Néha magasra felcsapnak, s a szemem elveszti őket a kékségben vagy a ködben.

[K05]De tenger felett is láttam sirályokat. [K06]Akkor már téliesre fordult az idő, sárgán világítottak a szigetek nyírfái s az Északi-tenger haragosan csapkodta gránit-partjait. [K07]Hajóm finn kikötőből indult el s a svéd archipelaguson haladt Stockholm irányában. [K08]Amerre haladtunk, gyakran felbukkant egy-egy sötét gránitsziget, rajta fenyő és nyír, fenyő és nyír. [K09]Magányos világítótorony emelkedett némelyiken, s el kellett hinnem, hogy ott ember él. [K10]Ember, aki talán lélekben is magányos, mert azzá nevelte az Északi-tenger nagy mélabúja.

[K11]Süvöltött a fedélzeten a szél, s a hullámok fenyegetően csapkodták a hajó oldalát. [K12]Már télikabát volt rajtam, s egy ideig künn maradtam a fedélzeten. [K13]„My native land — good night” — küldtem Byron szavaival a búcsúszót az eltűnt finn partok felé, pedig nem is szülőföldemtől búcsúztam. [K14]De olyan otthonos érzésem volt ott, hogy azt éreztem: ha nem otthon, itt tudnék élni, s talán boldogan. [K15]Sohasem láttam Itáliát, mindig északra húzott a vágyam...

[K16]Sirályok szegődtek a hajó nyomába, s én azokat néztem. [K17]Nagyobbak, mint a dunaiak: tengeri sirályok. [K18]Olykor egészen a fedélzetig s a kéményig emelkedtek, majd leszálltak a hullámok fölé, s a felcsapó hideg hab meg-megfürdette őket. [K19]Mintha uszálya lettek volna a hajónak, úgy kísérték. [K20]Ritmus volt a lengésükben és a lebegésükben. [K21]Néha felcsaptak a fejem fölé, bizonyosan azt várták, hogy megetessem őket. [K22]Különös kép lehettem: egyetlen fekete utas a fedélzeten, s körülöttem a vijjogó, rikácsoló, követelődző tajtékfehér sirályok. [K23]Ha nem kísértek volna, kibírhatatlanul nyomasztó lett volna az a zord és viharos tengeri komorság. [K24]Milyen jó, hogy kísérnek,

milyen jó, hogy ezt rikácsolják: „A mi országunk a tenger. Sirályország...”

[K25]Csak az övék? [K26]Egyszerre panaszos, magas madárhang ütötte meg a fülemet. [K27]Több is. [K28]Olyan hang volt, amilyent ősszel hallok, mikor nyírfáimra száll egy fájdalmasan síró kismadár-csapat. [K29]Csupa i, csupa i, de olyan szomorú i, hogy az ember szíve megfájdul tőle. [K30]A hajó felett szállt át a síró madárkák csapata. [K31]Álmélkodva néztem utánuk. [K32]Apró madarak a tenger felett északon? [K33]Költözőmadarak volnának? [K34]Tudom, a fecske is, a sárgarigó is, a gyurgyalag is, a fülemüle is vállalja a nagy utat, ha ösztöne megszólal. [K35]De ezek talán csak vonuló madarak. [K36]S talán a svéd szigetvilág magyarázza meg nekem, hogy miért találkozom itt velük. [K37]Szigetről szigetre vándorolnának? [K38]S azért merik vállalni az utat a haragosan hullámzó tenger felett, mert a szigetek nincsenek nagy távolságra egymástól? [K39]A sirályoknak ételmaradékot dobnak ki a tengerészek, s azok mohón, szinte verekedve falják. [K40]De ki eteti meg a tengernek ezeket az apró madarait?

[K41]Csodálatos ez a tengeri utat vállaló vakmerőség. [K42]Biztató és felemelő. [K43]Bátorító annak, akiben olyan szomorúság van, mint bennem. [K44]Mert egy drága halottat viszek magamban fel-felüvöltő hullámok között az Északi-tengeren, s néha úgy sír bennem valami, mint azok az apró drága madarak sírtak a fejem felett...

A szöveg-összefüggőséget biztosítani képes koreferáló elemek típusai közül itt csupán a következő négyet veszem figyelembe:

0. k ö t ő s z a v a k (hozzájuk véve az időhatározói kötőelemeket is),
1. a z e l b e s z é l ő „é n” - re vonatkozó utalást tartalmazó elemek,
2. a m a d a r a k ra vonatkozó utalást tartalmazó elemek,
3. a D u n á ra és a t e n g e r re vonatkozó utalást tartalmazó elemek.

Az adott szöveg egyes szövegmondatainak elemzésénél a fenti felsorolásban alkalmazott számokkal utalok az azokban előforduló elemtípusokra. (A bizonyos szövegmondatok/szövegmondattömbök alatt található szaggatott vonal bekezdéshatárt jelöl.)

K00: 2: madarak
3: a tenger

K01: 3: *a Duna (hídján)

K02: 2: a…sirályok(at)
3: *folyó (felett), víz(re)

K03: 0: IS
1: (a) mi (Duna-szakasz)unk(on), (lát)om
2: *ezek*(et) a…csőr(ű) madarak(at)
3: *Duna-szakasz(unkon), víz (felett)

K04: 0: néha
1: (szem)em
2: (felcsap)*nak*[**Subj**: sirályok], *ők*(et)[⇒ sirályok]

K05: 0: DE, IS
1: (lát)tam
2: sirályok(at)
3: tenger (felett)

K06: 0: akkor
3: a szigetek, az Északi-tenger, gránit-part(jait)

K07: 1: (hajó)m
3: hajó(m), finn kikötő(ből), a svéd archipelagus(on)

K08: 0: gyakran
1: (halad)tunk
3: egy-egy gránitsziget , rajta[⇒ gránitszigeten]

K09: 1: (hin)nem
3: világítótorony, némelyik(en)[⇒ gránitsziget], ott[⇒ gránitsziget]

K10: 3: az Északi-tenger (mélabúja)

K11: 3: a fedélzet(en), a hullámok, a hajó (oldalát)

K12: 0: már
1: (rajta)m, (marad)tam
3: a fedélzet(en)

K13: 1: „my(?)…”, (küld)tem, (szülőföld)em(től), (búcsúz)tam
3: a(z)…finn partok

K14: 0: DE
1: (érzés)em, (érez)tem (tud)nék
3: ott[⇒ Finnország], itt[⇒ Finnország]

K15: 0: sohasem
1: (lát)tam, (vágy)am
3: észak(ra)

K16: 1: én, (néz)tem
2: királyok, *azok*(at)[⇒ királyok]
3: a hajó (nyomába)

K17: 2: nagyobbak[**Subj**: királyok], dunaiak[= dunai királyok], (tengeri) királyok
3: *duna(iak), tenger(i)

K18: 0: olykor…majd
2: emelkedtek[**Subj**: királyok], leszálltak[**Subj**: királyok], *ők*(et)[⇒ királyok]
3: fedélzet(ig), kémény(ig), hullámok, hab

K19: 2: lettek volna[**Subj**: királyok], kísérték[**Subj**: királyok]
3: uszály(a) a hajó(nak), kísérték[**Obj**: hajót]

K20: 2: lengésük(ben)[⇒ királyoké], lebegésük(ben)[⇒ királyoké]

K21: 0: néha
1: (fej)em, (megetes)sem
2: felcsaptak[**Subj**: királyok], várták[**Subj**: királyok], *ők*(et)[⇒ királyok]

K22: 1: (lehet)tem, utas[**Subj**: én], (körülött)em
2: királyok
3: fedélzet(en)

K23: 1: kísértek volna[**Obj**: engem], nyomasztó lett volna[számomra]
2: kísértek volna[**Subj**: királyok]
3: tenger(i komorság)

K24: 1: kísérnek[**Obj**: engem]
2: kísérnek[**Subj**: királyok], rikácsolják[**Subj**: királyok], a *mi* ország-

gunk[⇒ sirályoké], sirály(ország)
3: a tenger, sirályország[**Subj**: tenger]

K25: 2: *övék*[⇒ sirályoké]
3: övék[**Subj**: tenger]

K26: 0: egyszerre
1: (fül)em(et)
2: madár(hang)

K27: 0: IS
2: több[⇒ madárhang]

K28: 1: (hall)ok, (nyírfá)im(ra)
2: hang, egy…(síró) kismadárcsapat

K29: 1: az ember szíve[⇒ az enyém is]
2: i[=hang], *tőle*[⇒ i hang]

K30: 2: a (síró) madárkák csapata
3: a hajó (felett)

K31: 1: (néz)tem
2: *utánuk*[⇒ madárkák]

K32: 2: (apró) madarak
3: a tenger (felett), észak(on)

K33: 2: költözőmadarak volnának[**Subj**: az apró madarak]

K34: 0: IS…IS…IS…IS
1: (tud)om
2: a fecske, a sárgarigó, a gyurgyalag, a fülemüle, ösztöne[⇒ a fecskéé, a sárgarigóé, a gyurgyalagé, a fülemüléé]

K35: 0: DE
2: *ezek* [⇒ apró madarak], vonuló madarak[=**Pred**]

K36: 0: S
1: (nek)em, (találkoz)om
2: *velük*[⇒ apró madarak]

3: a svéd szigetvilág, itt[⇒ a tenger (adott helyén)]

K37: 2: vándorolnának[**Subj**: az apró madarak]
3: sziget(ről) sziget(re)

K38: 0: S
2: merik[**Subj**: az apró madarak]
3: a hullám(zó) tenger (felett), a szigetek, egymástól[⇒ a szigetek]

K39: 2: a sirályok(nak), *azok*[⇒ a sirályok]
3: tengerészek

K40: 0: DE
2: (a tengernek) ezek(et) az apró madarai(t)
3: a tenger(nek)

K41: 2: vakmerőség[⇒ az apró madaraké]
3: a tenger(i utat)

K42: 2: biztató és felemelő[**Subj**: vakmerőség[⇒ az apró madaraké]]

K43: 1: (ben)nem
2: bátorító[**Subj**: vakmerőség[⇒ az apró madaraké]]

K44: 0: MERT
1: (visz)ek, magam(ban), (ben)nem, (fej)em (felett)
2: azok az apró…madarak
3: hullámok (között), az Északi-tenger(en)

Ehhez az elemzéshez zárómegjegyzésként a következőket kívánom hozzáfűzni:

A szövegnyelvészet/szövegtan egyik feladata az, hogy elemezze azokat a f u n k c i ó kat, amiket a különféle s z ó f a j i k a t e g ó r i á k hoz tartozó elemek és a különféle szintaktikai struktúrák a szöveg-összefüggőség koreferenciális jelzésében betölthetnek. Újra hangsúlyozni szeretném, hogy egy szöveg összefüggősége minden esetben több (nyelvi és nem nyelvi) tényező együtthatásának eredménye, annak létrehozásában, (lehetséges) jelzésében egy-egy tényező csupán részleges szerepet vállalhat.

Ennek értelmében az adott szöveggel kapcsolatban is vizsgálni kellene az egyes szófaji kategóriákhoz tartozó szövegelemeknek a szöveg-összefüggőséget jelezni képes lehetséges funkcióit. E funkcióelemzés elvégzését itt mellőzve, az

egyes szófaji kategóriákhoz az adott szövegből csupán néhány olyan szövegelemet rendelek, amelyek közvetlen vagy közvetett funkciót töltenek be a szövegmondat-határokon átnyúló koreferencialitás jelzésében. (A szófaji kategóriák listáját itt RÁCZ—TAKÁCS *Kis magyar nyelvtan*ából idézem.)

I. 1. Az ige: *áll, lát, él, marad, tud, halad, emelkedik, kísér* stb.

II. A névszók:
1. A főnév: *Duna, ember, király, tenger*, *lebegés, komorság, vakmerőség* stb.
2. A melléknév: *korállpiros, sötét, hideg, fekete, nagy* stb.
3. A számnév: *egy-egy.*
4. A névmás: *mi, ők, egymás, ez, az, némelyik* stb.

III. Egyéb önálló szófajok:
1. A határozószó: *ott, künn, gyakran, akkor, mikor, úgy* stb.
2. Az igenév: *élni, hinni; hintázó, lebegő; elszánt; álmélkodva, verekedve* stb.
3. Az indulatszó: (az adott szövegben nem fordul elő).

IV. Nem önálló szófajok: (segédszók)
1. Az igekötő: *el, le, fel, meg, át, ki,* stb.
2. A névutó: *felett, fölé, között* stb.
3. A névelő: *a, az, egy.*
4. A kötőszó: *s, is, de, mert,* stb.
5. A módosítószók: *nem, talán*, stb.

1.3. A szövegek nagy többsége csupán annyi információt tartalmaz nyelvileg explicit formában kifejezésre juttatott módon, amennyi éppen elegendő ahhoz, hogy az adott szöveget a n y e l v r e és a v i l á g r a vonatkozó ismereteink alapján be tudjuk fogadni (hozzá jelentést tudjunk rendelni). Ha a szövegek minden egyes esetben minden — az adott nyelvre vagy az adott világdarabra vonatkozó — összefüggést lexikailag kifejezésre juttatnának, akkor „olvashatatlanokká" válnának. Erre azért nincs szükség, mert mi, olvasók a befogadáshoz szükséges összefüggéseket — legalábbis a betű szerinti értelmezés esetében — a szövegben jelen lévő szintaktikai/szemantikai információk alapján szinte automatikusan hozzá tudjuk gondolni a befogadandó szöveghez.

A koreferenciális elemek és relációk vizsgálatához és leírásához azonban célszerű explicit módon reprezentálni az adott szövegből nyelvi vagy más természetű ismereteink alapján levezethető/kikövetkeztethető információkat is. Vizsgáljuk meg röviden ezeknek a levezethető/kikövetkeztethető információk-

nak a természetét egy bibliai elbeszélő szöveg (szövegrészlet) kapcsán. (Az itt idézett elemzéshez lásd BENKES—PETŐFI 1996-ot.)

Mózes születése

[1]Egy Lévi törzséből való férfi elment, és feleséget vett saját nemzetségéből. [2]Ez fogant, és fiút szült. Látta, hogy milyen szép, ezért három hónapon át titkolta. [3]Amikor már lehetetlen volt tovább rejtegetnie, papiruszkosarat készített neki, s bekente aszfalttal meg szurokkal. Beletette a kis gyermeket, és elhelyezte a nád közé, közel a folyó partjához. [4]A gyermek nővére a közelben maradt, hogy lássa, mi történik vele.

[5]Akkor a fáraó leánya lejött fürdeni a folyóhoz, kísérői közben a parton sétáltak. Észrevette a kosarat a nád között, s odaküldte szolgálóját, hogy vegye ki. [6]Mikor kibontotta, látta, hogy egy nyöszörgő gyermek van benne. Részvét ébredt benne iránta és így szólt: — „Egy héber gyerek." [7]A gyermek nővére a fáraó lányához fordult: — „Akarod, hogy elmenjek, és a héber asszonyok között dajkát keressek, aki majd szoptatja a csecsemőt?" — [8]„Menj" — válaszolta a fáraó leánya. A leány elfutott, hogy megkeresse a kisfiú anyját. [9]A fáraó leánya azt mondta neki: — „Vidd magaddal a kicsit, és neveld fel nekem, s megfizetek érte." Az asszony elvitte a gyermeket és szoptatta. [10]Amikor felserdült, visszaadta a fáraó leányának, aki úgy bánt vele, mint saját fiával, és a Mózes nevet adta neki, „mivel — úgymond — a vízből húztam ki."

Egészítsük ki most ezt a szöveget olyan módon, hogy egyrészt minden toldalékban, mutatószóban, illetőleg névmásban kifejezésre jutó utalást önálló jelentésű szavakkal lexikailag is kifejezésre juttatunk, azaz: amikor például azzal az igealakkal találkozunk, hogy *bekente*, ezt az igealakot kiegészítjük alanyát ('ki kente be') és tárgyát ('mit kent be') megnevező — előző szövegkörnyezetből már ismert — szavakkal, valamint egyértelműen megnevezzük, hogy ki az a bizonyos *ez*, hogy kire utal a *saját* stb., másrészt a szöveg egyes referáló kifejezései után „kis nagybetűs" írásmódot alkalmazva jelöljük a szövegvilág „utalt" személyét, tárgyát, helyét, tényét.

Ezeket a kiegészítéseket azért tudjuk végrehajtani, mert

– amikor elkezdünk olvasni egy szöveget, elménkben (szakkifejezéssel élve: mentális modellünkben) „megelevenedik" az olvasott történet: megjelennek annak szereplői, megjelennek a tárgyak, amelyekről abban szó van, a helyek, ahol a történet lejátszódik stb.;

– a „megjelenítést" első alkalommal általában önálló jelentésű utaló szavak, kifejezések végzik el, később — az „újramegjelenítést" — esetleg már csak toldalékok, mutatószók, névmások, amelyeket

viszont az önálló jelentésű szavakkal kapcsolatba tudunk hozni, meghatározva így utaló funkciójukat.

Olvasás (vagy hallás) közben tehát állandóan két dimenzióban mozgunk: egyrészt a szöveg dimenziójában (keresve a nem önálló jelentésű nyelvi elemek és az önálló jelentésű szavak közötti összefüggéseket), másrészt a szöveg és a mentális modell kapcsolata dimenziójában (keresve az utaló elemek és a modellbeli személyek, tárgyak, helyek közötti összefüggéseket).

A „Mózes születése" című történet fő személyei, tárgyai és helyei a következők (a „kis nagybetűs" írásmóddal írott szavak, kifejezések magukat a személyeket, tárgyakat és helyeket helyettesítik):

A LÉVI TÖRZSÉBŐL VALÓ FÉRFI,
A FELESÉG = A HÉBER DAJKA = A FIÚ ANYJA,
A FIÚ = A (KIS) GYERMEK = A CSECSEMŐ = A KICSI = MÓZES,
A FIÚ NŐVÉRE = A GYERMEK NŐVÉRE,
A FÁRAÓ LEÁNYA,
A FÁRAÓ LEÁNYÁNAK KÍSÉRŐI,
A FÁRAÓ LEÁNYÁNAK SZOLGÁLÓJA;
A KOSÁR;
A NÁD KÖZÉ,
A FOLYÓ,
A FOLYÓ PARTJA,
A KÖZELBEN.

Amelyik sorban egyenlőségjel áll, az azonosságot jelöl, például azt, hogy A FELESÉG, A HÉBER DAJKA és A FIÚ ANYJA ugyanaz a személy, amit a narrátor és a fiú nővére tud, a fáraó leánya azonban nem.

Használjuk most ezeket a „kis nagybetűs" írásmóddal írott szavakat annak jelölésére, hogy az adott szövegben található önálló jelentésű utaló szavak/kifejezések, illetőleg toldalékok, névmások stb. k i r e , m i r e utalnak a mentális modellünkben, és egészítsük ki velük adott szövegünket. (Az egyetlen kifejezést alkotó elemeket a konkatenáció jelével („^") kapcsolom egymáshoz.)

Mózes születése
(Az „utalt" elemekkel kiegészített szöveg)

[1]Egy^Lévi^törzséből^való^férfi[A LÉVI TŐRZSÉBŐL VALÓ FÉRFI] elment, és (*ő*[A LÉVI TŐRZSÉBŐL VALÓ FÉRFI]) feleséget[A FELESÉG] vett saját[*az ő*[A LÉVI TŐRZSÉBŐL VALÓ FÉRFI]] nemzetségéből. [2]Ez[A FELESÉG] fogant és (*ő*[A FELESÉG]) fiút[A FIÚ] szült. Látta (*ő*[A FELESÉG]),

hogy milyen szép ([A FIÚ]), ezért (*ő*[A FELESÉG]) három hónapon át titkolta (*hogy* (*ő*[A FELESÉG]) fiút[A FIÚ] szült). [3]Amikor (*őneki*[A FELESÉG]-*nek*) már lehetetlen volt tovább rejtegetnie ([A FIÚ]-*t*), (*ő*[A FELESÉG]) papiruszkosarat[A KOSÁR] készített neki[[A FIÚ]-nak], s (*ő*[A FELESÉG]) bekente ([A KOSÁR]-*at*) aszfalttal meg szurokkal. Beletette (*ő*[A FELESÉG]) ([A KOSÁR]-*ba*) a^kis^gyermeket[A KIS GYERMEK] és (*ő*[A FELESÉG]) elhelyezte ([A KOSÁR]-*at*) a^nád^közé[A NÁD KÖZÉ], közel a folyó[A FOLYÓ]^partjához[A FOLYÓ PARTJA]. [4]A^gyermek^nővére[A GYERMEK NŐVÉRE] a^közelben[A KÖZELBEN] maradt, hogy (*ő*[A GYERMEK NŐVÉRE]) lássa, mi történik vele[[A GYERMEK]-kel/[A KOSÁR]-ral].

[5]Akkor a^fáraó^leánya[A FÁRAÓ LEÁNYA] lejött fürdeni a^folyóhoz[A FOLYÓ], kísérői[A FÁRAÓ LEÁNYÁNAK KÍSÉRŐI] közben a^parton[A FOLYÓ PARTJA] sétáltak. Észrevette (*ő*[A FÁRAÓ LEÁNYA]) a^kosarat[A KOSÁR] a^nád^között[A NÁD KÖZÖTT], s (*ő*[A FÁRAÓ LEÁNYA]) odaküldte ([A NÁD KÖZÉ] [A KOSÁR]-*hoz*]) szolgálóját[A FÁRAÓ LEÁNYÁNAK SZOLGÁLÓJA], hogy (*ő*[A FÁRAÓ LEÁNYÁNAK SZOLGÁLÓJA]) vegye ki ([A KOSÁR]-*at*). [6]Mikor (*ő*[A FÁRAÓ LEÁNYA]) kibontotta ([A KOSÁR]-*at*), (*ő* [A FÁRAÓ LEÁNYA]) látta, hogy egy^nyöszörgő^gyermek[A GYERMEK] van benne[[A KOSÁR]-ban]. Részvét ébredt benne[[A FÁRAÓ LEÁNYA]-ban] iránta[[A GYERMEK] *iránt*] és (*ő*[A FÁRAÓ LEÁNYA]) így szólt: — „Egy héber gyerek.” [7]A^gyermek^nővére[A GYERMEK NŐVÉRE] a^fáraó^lányához[A FÁRAÓ LEÁNYA] fordult: — „Akarod (*te*[A FÁRAÓ LEÁNYA]), hogy (*én*[A GYERMEK NŐVÉRE]) elmenjek, és (*én*[A GYERMEK NŐVÉRE]) a héber asszonyok között dajkát[A HÉBER DAJKA] keressek, aki[A HÉBER DAJKA] majd szoptatja a csecsemőt[A CSECSEMŐ]?” — [8]„Menj (*te*[A FIÚ NŐVÉRE])” — válaszolta (*neki*[A FIÚ NŐVÉRE]-*nek*) a^fáraó^leánya[A FÁRAÓ LEÁNYA]. A^leány[A FIÚ NŐVÉRE] elfutott, hogy (*ő*[A FIÚ NŐVÉRE]) megkeresse a^kisfiú^anyját[A FIÚ ANYJA]. [9]A^fáraó^leánya[A FÁRAÓ LEÁNYA] azt mondta neki[[A HÉBER DAJKA]-nak]: — „Vidd magaddal (*te*[A HÉBER DAJKA]) a^kicsit[A KICSI] és neveld fel (*te*[A HÉBER DAJKA]) nekem[[A FÁRAÓ LEÁNYA]-nak] ([A KICSI]-*t*), s megfizetek érte (*azért, hogy* (*te*[A HÉBER DAJKA]) *a^kicsit*[[A KICSI]-t] *felneveled nekem*[[A FÁRAÓ LEÁNYA]-nak]).” Az^asszony[A HÉBER DAJKA] elvitte a^gyermeket[A GYERMEK] és (*ő*[A HÉBER DAJKA]) szoptatta ([A GYERMEK]-*et*). [10]Amikor ([A GYERMEK]) felserdült, ([A HÉBER DAJKA]) visszaadta ([A GYERMEK]-*et*) a^fáraó^leányának[A FÁRAÓ LEÁNYA], aki[A FÁRAÓ LEÁNYA] úgy bánt vele[[A GYERMEK]-kel], mint saját (az *ő*[A FÁRAÓ LEÁNYA]) fiával, és a Mózes nevet adta (*ő*[A FÁRAÓ LEÁNYA]) neki[[A GYERMEK]-nek], „mivel — úgymond — a vízből húztam ki (*őt*[A GYERMEK]-*et*).”

Ez a kiegészített szövegváltozat — amely mind a zárójeles részek elhagyásával, mind azok figyelembe vételével olvasható — egyrészt azt mutatja, hogy az eredeti szövegből mennyi koreferenciát jelző információ hiányzik lexikális formában, másrészt azt, hogy ha a szöveg minden koreferenciát jelző információt lexikális formában tartalmazna — ami, ahogy azt ez a példa is igazolja, szükségtelen lenne —, mennyire nehézkessé válna.

A kiegészített szöveg egyértelműbbé (és egyszerűbbé is) válik, ha a szövegben említett személyeket, tárgyakat, helyeket stb. helyettesítő „kis nagybetűkkel" írott kifejezéseket úgynevezett (k o) r e f e r e n c i a i n d e x ekkel helyettesítjük. Ilyen helyettesítés céljára szolgálhatnak például az alábbi (az „i" betűből és egy számból létrehozott) indexek:

i01 = A LÉVI TÖRZSÉBŐL VALÓ FÉRFI,
i02 = A FELESÉG = A HÉBER DAJKA = A FIÚ ANYJA,
i03 = A FIÚ = A (KIS) GYERMEK = A CSECSMŐ = A KICSI = MÓZES,
i04 = A FIÚ NŐVÉRE = A GYERMEK NŐVÉRE,
i05 = A FÁRAÓ LEÁNYA,
i06 = A FÁRAÓ LEÁNYÁNAK KÍSÉRŐI,
i07 = A FÁRAÓ LEÁNYÁNAK SZOLGÁLÓJA;
i08 = A KOSÁR;
i09 = A NÁD KÖZÉ,
i10 = A FOLYÓ,
i11 = A FOLYÓ PARTJA,
i12 = A KÖZELBEN.

Mózes születése
(/Ko/referenciaindexekkel kiegészített szöveg)

[1]Egy^Lévi^törzséből^való´^férfi[i01] elment, és (*ő*[i01]) feleséget[i02] vett saját[*az ő*[i01] nemzetségéből. [2]Ez[i02] fogant, és (*ő*[i02]) fiút[i03] szült. Látta (*ő*[i02]), hogy milyen szép ([i03]), ezért (*ő*[I02]) három hónapon át titkolta (*hogy* (*ő* [I02]) fiút [i03] szült). [3]Amikor (*őneki*[i02]) már lehetetlen volt tovább rejtegetnie ([i03]-*at*), (*ő*[I02]) papiruszkosarat[i08] készített neki[i03], s (*ő*[i02]) bekente ([i08]-*at*) aszfalttal meg szurokkal. Beletette (*ő*[i02]) ([i08]-*ba*) a^kis^gyermeket[i03] és (*ő*[i02]) elhelyezte ([i08]-*at*) a^nád^közé[i09], közel a^folyó[i10]^partjához[i11]. [4]A^gyermek^nővére[i04] a^közelben[i12] maradt, hogy (*ő*[i04]) lássa mi történik vele[[i03]/[i08]].

[5]Akkor a^fáraó^leánya[i05] lejött fürdeni a^folyóhoz[i10], kísérői[i06] közben a^parton[i11] sétáltak. Észrevette (*ő*[i05]) a^kosarat[i08] a^nád^között[i09], s (*ő*[i05]) odaküldte ([i09] [i08]-*hoz*) szolgálóját[i07], hogy (*ő*[i07]) vegye ki ([i08]-*at*). [6]Mikor (*ő*[i05]) kibontotta ([i08]-*at*),

(*ő*[i05]) látta, hogy egy^nyöszörgő^gyermek[i03] van benne[i08]. Részvét ébredt benne[i05] iránta[i03] és (*ő*[i05]) így szólt: — „Egy héber gyerek." [7]A^gyermek^nővére[i04] a^fáraó^lányához[i05] fordult: — „Akarod (*te*[i05]), hogy (*én*[i04]) elmenjek és (*én*[i04]) a héber asszonyok között dajkát[i02] keressek, aki[i02] majd szoptatja a^csecsemőt[i03]?" — [8]„Menj (*te*[i04])" — válaszolta (*neki*[i04]) a^fáraó^leánya[i05]. A^leány[i04] elfutott, hogy (*ő*[i04]) megkeresse a^kisfiú^anyját[i02]. [9]A^fáraó^leánya[i05] azt mondta neki[i02]: — „Vidd magaddal (*te*[i02]) a^kicsit[i03], és neveld fel (*te*[i02]) nekem[i05] ([i03]-*at*), s megfizetek érte (*azért, hogy* (*te*[i02]) *a^kicsit*[i03] *felneveled nekem*[i05])." Az^asszony[i02] elvitte a^gyermeket[i03] és (*ő*[i02]) szoptatta ([i03]-*at*). [10]Amikor ([i03]) felserdült ([i02]), visszaadta ([i03]-*at*) a^fáraó^leányának[i05], aki[i05] úgy bánt vele[i03], mint saját (az *ő*[i05]) fiával és a Mózes nevet adta (*ő*[i05]) neki[i03], „mivel — úgymond — a vízből húztam ki (*őt*[i03])."

A „Mózes születése" című szöveg mindkét kiegészített változatában az adott szöveg ténylegesen jelen lévő lexikai anyagát csupán olyan információkkal egészítettem ki, amelyek hiánya a szövegből g r a m m a t i k a i ismeretek alapján kikövetkeztethető. Vannak a szövegben azonban olyan hiányok is, amelyek kikövetkeztetéséhez és kiegészítéséhez v i l á g r a v o n a t k o z ó ismeretek szükségesek. Ilyen kiegészítendő hiányokat tartalmazó szöveghelyeknek tekinthetők például a következők:

– a 7. versben előforduló *a fáraó leányához fordult* kifejezés 'a fáraó leányához fordult, kérdezve őt' értelemben veendő;

– a 8. vers *menj* kifejezése 'menj, és keress dajkát a héber asszonyok között, aki majd szoptatja ezt a héber gyereket' értelemben veendő;

– az 5. és a 6. versek tényállásait azzal a tényállással kell kiegészíteni (összekötni), hogy 'a szolgáló kivette a kosarat, és odahozta a fáraó leányához';

– a 8. és 9. versek tényállásait azzal a tényállással kell kiegészíteni (összekötni), hogy 'a kisfiú anyja odajött a fáraó leányához'.

(Ennek a szövegnek a koreferenciális elemzéséhez lásd PETŐFI „A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé 2" című kötet 3.1. alfejezetét is. Megjelenés alatt.)

1.4. A fentiekben a koreferencialitás elemző megközelítésének (a koreferencialáncok szemléltetésének) háromféle módjára idéztem példákat: az elsőben egyetlen koreferencialáncot szemléltettem magában a szövegben, a másodikban négyet, a szövegtől különválasztva felsorolván a koreferenciálisnak tartható elemeket, a harmadikban egyrészt speciális nevekkel, másrészt indexekkel helyettesítve valamennyi referált személyt, tárgyat, eseményt. Ezeknek a példák-

nak egyike sem tekinthető természetesen tényleges szövegnyelvészeti/szövegtani elemzésnek, mert belőlük a teljesség legfontosabb eleme hiányzik: annak vizsgálata, hogy a koreferencialitás felfedéséhez mikor elegendők kizárólag (szöveg)nyelvészeti módszerek és mikor kell más — azaz szövegtani! — módszereket is igénybe venni.

2. A szövegmondat-összetevők lineáris elrendezhetősége

Vizsgáljuk másodikként a szövegmondat-összetevők lineáris elrendezettségének szövegösszefüggés-teremtő funkcióit.

PETŐFI 1985-ben (lásd a Bibliográfiai tájékoztató I/B szektorában) — amelyből az alábbi második példát vettem — a jelentés következő három típusa között teszek különbséget:

a) Referenciális jelentés: azok a személyek, tárgyak, cselekmények, események, állapotok, amelyekről az egyes megnyilatkozásokban (szövegmondatokban) feltételezetten szó van.

b) Értelmi jelentés: a megnyilatkozások (szövegmondatok) egyes lexikai elemeinek jelentéséből a megnyilatkozások (szövegmondatok) szintagmatikai szerkezete és prozódiája által létrejövő jelentés.

c) Kommunikatív jelentés: a megnyilatkozásoknak (szövegmondatoknak), illetőleg összetevőiknek lineáris elrendezettsége által létrejövő jelentés.

A koreferencialitás kérdései a szövegvilág (illetőleg annak mentális képe) vonatkozásában a referenciális jelentés körébe tartozó kérdések, magának a szövegnek (pontosabban a szöveg fizikai manifesztációjának) vonatkozásában pedig az értelmi jelentés körébe tartozók.

Egy szöveg összefüggésének és jelentésének (alkotói vagy befogadói, de mindkét esetben interpretatív) létrehozásában azonban jelentős szerepet játszik a kommunikatív jelentés is. Ennek egyik aspektusáról — a szövegmondat-összetevők lineáris elrendezettségéről — van szó az alábbi példákban. Ezzel az aspektussal kapcsolatban szokás az egyes szövegmondatokon belül téma-réma–, téma-propositum–, vagy topic-comment–relációkról, szövegmondatláncokban pedig tematikus progresszióról beszélni.

2.1. Az ebbe a témakörbe tartozó első példaként lássuk Örkény István „Halhatatlanság” című egypercese szövegmondatai összetevőinek lehetséges lineáris elrendezéseit. (Az elemzés részletes leírásához lásd PETŐFI 1984-et a Bibliográfiai tájékoztató I/B szektorában).

Halhatatlanság

[1.1.]Már nem volt fiatal, de még jól bírta magát; ismerték és félték a nádas lakói, de még azon is túl, közelben-távolban, minden négylábú lény: [1.2.]Látása nem romlott, s ha ezerméteres magasságból kiszemelte zsákmányát, úgy csapott le rá, mint egy kalapács, mely egyetlen ütéssel veri be a szöget.

[2.1.]És így, viruló korában, ereje teljében, két lassú szárnycsapás között egyszer csak megállt a szíve. [2.2.]De nem mertek előbújni sem a nyulak, sem az ürgék, sem a környező falvak baromfiai, mert ő ott lebegett ezer méter magasban, kiterjesztett szárnyával, fenyegető mozdulatlanságban túlélve a halált még két vagy három percig, míg el nem állt a szél.

A szövegmondatok összetevőinek lehetséges lineáris elrendezései például a következő összetevőkre bontás alapján vizsgálhatók (az egyes blokkok első — kurzívval szedett — sorai az eredeti elrendezést mutatják):

1.1a
Már nem volt fiatal,
Már fiatal nem volt,
Fiatal már nem volt,
Fiatal nem volt már,
Nem volt fiatal már,
Nem volt már fiatal,

1.1b
de még jól bírta magát;
de még magát jól bírta;
de jól bírta még magát;
de magát jól bírta még;
de jól bírta magát még;
de magát még jól bírta;

1.1c
ismerték és félték a nádas lakói,
ismerték a nádas lakói és félték,
a nádas lakói ismerték és félték,

1.1d
de még azon is túl,
de azon túl is még,

1.1e
közelben távolban, minden négylábú lény:
minden négylábú lény, közelben távolban:

1.1.: 6 x 6 x 3 x 2 x 2 = **432**

1.2a
Látása nem romlott,
Nem romlott látása,

1.2b
s ha ezerméteres magasságból kiszemelte zsákmányát,
s ha ezerméteres magasságból zsákmányát kiszemelte,
s ha zsákmányát ezerméteres magasságból kiszemelte,
s ha zsákmányát kiszemelte ezerméteres magasságból,
s ha kiszemelte ezerméteres magasságból zsákmányát,
s ha kiszemelte zsákmányát ezerméteres magasságból,
s ezerméteres magasságból ha kiszemelte zsákmányát,
s ezerméteres magasságból ha zsákmányát kiszemelte,
s zsákmányát ha ezerméteres magasságból kiszemelte,
s zsákmányát ezerméteres magasságból ha kiszemelte,

1.2c
úgy csapott le rá, mint egy kalapács, mely egyetlen ütéssel veri be a szöget.
úgy csapott rá le, mint egy kalapács, mely egyetlen ütéssel veri be a szöget.
úgy csapott le rá, mint egy kalapács, mely a szöget egyetlen ütéssel veri be.
úgy csapott rá le, mint egy kalapács, mely a szöget egyetlen ütéssel veri be.
rá úgy csapott le, mint egy kalapács, mely egyetlen ütéssel veri be a szöget.
rá úgy csapott le, mint egy kalapács, mely a szöget egyetlen ütéssel veri be.
mint egy kalapács, mely egyetlen ütéssel veri be a szöget, úgy csapott le rá.
mint egy kalapács, mely egyetlen ütéssel veri be a szöget, úgy csapott rá le.
mint egy kalapács, mely a szöget egyetlen ütéssel veri be, úgy csapott le rá.
mint egy kalapács, mely a szöget egyetlen ütéssel veri be, úgy csapott rá le.
mint egy kalapács, mely egyetlen ütéssel veri be a szöget, rá úgy csapott le.
mint egy kalapács, mely a szöget egyetlen ütéssel veri be, rá úgy csapott le.

1.2.: 2 x 10 x 12 = **240**

2.1.

És így, viruló korában, ereje teljében, két lassú szárnycsapás között egyszer csak megállt a szíve.

És így, viruló korában, ereje teljében, két lassú szárnycsapás között egyszer csak a szíve megállt.

És így, viruló korában, ereje teljében, két lassú szárnycsapás között a szíve egyszer csak megállt.

És így, viruló korában, ereje teljében, egyszer csak két lassú szárnycsapás között megállt a szíve.

És így, viruló korában, ereje teljében, egyszer csak két lassú szárnycsapás között a szíve megállt.

És így, viruló korában, ereje teljében, egyszer csak megállt két lassú szárnycsapás között a szíve.

És így, viruló korában, ereje teljében, egyszer csak megállt a szíve két lassú szárnycsapás között.

És így, viruló korában, ereje teljében, a szíve egyszer csak két lassú szárnycsapás között megállt.

És így, viruló korában, ereje teljében, a szíve egyszer csak megállt két lassú szárnycsapás között.

És két lassú szárnycsapás között így, viruló korában, ereje teljében, egyszer csak megállt a szíve.

És két lassú szárnycsapás között így, viruló korában, ereje teljében, egyszer csak a szíve megállt.

És két lassú szárnycsapás között így, viruló korában, ereje teljében, a szíve egyszer csak megállt.

És egyszer csak így, viruló korában, ereje teljében, két lassú szárnycsapás között megállt a szíve.

És egyszer csak így, viruló korában, ereje teljében, két lassú szárnycsapás között a szíve megállt.

És egyszer csak így, viruló korában, ereje teljében, a szíve két lassú szárnycsapás között megállt.

És egyszer csak így, viruló korában, ereje teljében, a szíve megállt két lassú szárnycsapás között.

És egyszer csak így, viruló korában, ereje teljében, megállt két lassú szárnycsapás között a szíve.

És egyszer csak így, viruló korában, ereje teljében, megállt a szíve két lassú szárnycsapás között.

És egyszer csak két lassú szárnycsapás között így, viruló korában, ereje teljében, megállt a szíve.

És egyszer csak így, viruló korában, ereje teljében, két lassú szárnycsapás között a szíve megállt.

És két lassú szárnycsapás között egyszer csak így, viruló korában, ereje teljében, megállt a szíve.

És két lassú szárnycsapás között így, viruló korában, ereje teljében, egyszer csak a szíve megállt.

2.1.: **22**

2.2a

De nem mertek előbújni sem a nyulak, sem az ürgék, sem a környező falvak baromfiai,

De nem mertek előbújni sem az ürgék, sem a nyulak, sem a környező falvak baromfiai,

De nem mertek előbújni sem a környező falvak baromfiai, sem a nyulak, sem az ürgék,

De nem mertek előbújni sem a környező falvak baromfiai, sem az ürgék, sem a nyulak,

De nem mertek sem a nyulak előbújni, sem az ürgék, sem a környező falvak baromfiai,

De nem mertek sem az ürgék előbújni, sem a nyulak, sem a környező falvak baromfiai,

De nem mertek sem a környező falvak baromfiai előbújni, sem a nyulak, sem az ürgék,

De nem mertek sem a környező falvak baromfiai előbújni, sem az ürgék, sem a nyulak,

De nem mertek sem a nyulak, sem az ürgék előbújni, sem a környező falvak baromfiai,

De nem mertek sem az ürgék, sem a nyulak előbújni, sem a környező falvak baromfiai,

De nem mertek sem a nyulak, sem az ürgék, sem a környező falvak baromfiai előbújni,

De nem mertek sem az ürgék, sem a nyulak, sem a környező falvak baromfiai előbújni,

De nem mertek sem a környező falvak baromfiai, sem a nyulak, sem az ürgék előbújni,

De nem mertek sem a környező falvak baromfiai, sem az ürgék, sem a nyulak előbújni,

De előbújni sem a nyulak, sem az ürgék, sem a környező falvak baromfiai nem mertek,

De előbújni sem az ürgék, sem a nyulak, sem a környező falvak baromfiai nem mertek,

De előbújni sem a környező falvak baromfiai, sem a nyulak, sem az ürgék nem mertek,
De előbújni sem a környező falvak baromfiai, sem az ürgék, sem a nyulak nem mertek,
De előbújni sem a nyulak, sem az ürgék nem mertek, sem a környező falvak baromfiai,
De előbújni sem az ürgék, sem a nyulak nem mertek, sem a környező falvak baromfiai,
De előbújni sem a nyulak nem mertek, sem az ürgék, sem a környező falvak baromfiai,
De előbújni sem az ürgék nem mertek, sem a nyulak, sem a környező falvak baromfiai,
De előbújni sem a környező falvak baromfiai nem mertek, sem a nyulak, sem az ürgék,
De előbújni sem a környező falvak baromfiai nem mertek, sem az ürgék, sem a nyulak,
De előbújni nem mertek sem a nyulak, sem az ürgék, sem a környező falvak baromfiai,
De előbújni nem mertek sem az ürgék, sem a nyulak, sem a környező falvak baromfiai,
De előbújni nem mertek sem a környező falvak baromfiai, sem a nyulak, sem az ürgék,
De előbújni nem mertek sem a környező falvak baromfiai, sem az ürgék, sem a nyulak,
De sem a nyulak, sem az ürgék, sem a környező falvak baromfiai nem mertek előbújni,
De sem az ürgék, sem a nyulak, sem a környező falvak baromfiai nem mertek előbújni,
De sem a környező falvak baromfiai, sem a nyulak, sem az ürgék nem mertek előbújni,
De sem a környező falvak baromfiai, sem az ürgék, sem a nyulak nem mertek előbújni,

2.2b
mert ő ott lebegett ezer méter magasban, kiterjesztett szárnyával,
mert ő ott lebegett kiterjesztett szárnyával, ezer méter magasban,
mert ő ezer méter magasban ott lebegett, kiterjesztett szárnyával,
mert ő ezer méter magasban, kiterjesztett szárnyával ott lebegett,
mert ő kiterjesztett szárnyával ott lebegett, ezer méter magasban,
mert ő kiterjesztett szárnyával, ezer méter magasban ott lebegett,
mert ott lebegett ő ezer méter magasban, kiterjesztett szárnyával,

mert ott lebegett ő kiterjesztett szárnyával, ezer méter magasban,
mert ott lebegett ezer méter magasban ő, kiterjesztett szárnyával,
mert ott lebegett ezer méter magasban, kiterjesztett szárnyával ő,
mert ott lebegett kiterjesztett szárnyával ő, ezer méter magasban,
mert ott lebegett kiterjesztett szárnyával, ezer méter magasban ő,
mert ezer méter magasban ő ott lebegett, kiterjesztett szárnyával,
mert ezer méter magasban ő kiterjesztett szárnyával ott lebegett,
mert ezer méter magasban ott lebegett ő, kiterjesztett szárnyával,
mert ezer méter magasban ott lebegett, kiterjesztett szárnyával ő,
mert ezer méter magasban, kiterjesztett szárnyával ő ott lebegett,
mert ezer méter magasban, kiterjesztett szárnyával ott lebegett ő,
mert kiterjesztett szárnyával ő ott lebegett, ezer méter magasban,
mert kiterjesztett szárnyával ő ezer méter magasban ott lebegett,
mert kiterjesztett szárnyával ott lebegett ő, ezer méter magasban,
mert kiterjesztett szárnyával ott lebegett, ezer méter magasban ő,
mert kiterjesztett szárnyával, ezer méter magasban ő ott lebegett,
mert kiterjesztett szárnyával, ő ott lebegett ezer méter magasban,

2.2c
fenyegető mozdulatlanságban túlélve a halált még két vagy három percig,
fenyegető mozdulatlanságban túlélve még két vagy három percig a halált,
fenyegető mozdulatlanságban a halált túlélve még két vagy három percig,
fenyegető mozdulatlanságban a halált még két vagy három percig túlélve,
fenyegető mozdulatlanságban még két vagy három percig túlélve a halált,
fenyegető mozdulatlanságban még két vagy három percig a halált túlélve,
túlélve fenyegető mozdulatlanságban a halált még két vagy három percig,
túlélve fenyegető mozdulatlanságban még két vagy három percig a halált,
túlélve a halált fenyegető mozdulatlanságban még két vagy három percig,
túlélve a halált még két vagy három percig fenyegető mozdulatlanságban,
túlélve még két vagy három percig fenyegető mozdulatlanságban a halált,
túlélve még két vagy három percig a halált fenyegető mozdulatlanságban,
a halált fenyegető mozdulatlanságban túlélve még két vagy három percig,
a halált fenyegető mozdulatlanságban még két vagy három percig túlélve,
a halált még két vagy három percig fenyegető mozdulatlanságban túlélve,
a halált még két vagy három percig túlélve fenyegető mozdulatlanságban,
a halált túlélve még két vagy három percig fenyegető mozdulatlanságban,
a halált túlélve fenyegető mozdulatlanságban még két vagy három percig,
még két vagy három percig fenyegető mozdulatlanságban túlélve a halált,
még két vagy három percig fenyegető mozdulatlanságban a halált túlélve,
még két vagy három percig túlélve fenyegető mozdulatlanságban a halált,
még két vagy három percig túlélve a halált fenyegető mozdulatlanságban,

még két vagy három percig a halált fenyegető mozdulatlanságban túlélve,
még két vagy három percig a halált túlélve fenyegető mozdulatlanságban,

2.2d
míg el nem állt a szél.
míg a szél el nem állt.
a szél míg el nem állt.

2.2.: 32 x 24 x 24 x 3 = **55 296**

A „Halhatatlanság” szövegmondatainak és ezek elemi összetevőinek lineáris átrendezésénél csak olyan variánsokat vettem figyelembe, amelyeket intuitíve, minden latolgatás nékül ténylegesen lehetséges variánsoknak tartok, s azt hiszem, azoknak tartaná bárki más is.

A variánsok száma így is hihetelenül nagy:

- az első bekezdés
  - első szövegmondata esetében: **432**,
  - második szövegmondata esetében: **240**;
- a második bekezdés
  - első szövegmondata esetében: **22**,
  - második szövegmondata esetében: **55 296**.

A variánsok száma az egyes bekezdésekre vonatkozóan ennek alapján a következő:

- az első bekezdés variánsainak a száma: 432 × 240 = **103 680**,
- a második bekezdés variánsainak a száma: 22 × 55 296 = **1 216 512**.

Minthogy a két bekezdés nem cserélhető fel egymással, a teljes szöveg variánsainak a száma — a fenti számadatokra támaszkodva — több mint 1 2 6 m i l l i á r d ! Ezt a számot itt nem kívánom kommentálni. Hogy a különféle elrendezési lehetőségeket hogy lehet (hogyan kell!) a szövegmondat-összetevők sorrendjének elemzése során figyelembe venni, további kutatás tárgyát kell képezze.

2.2. A második példával — Kosztolányi „Akarsz-e játszani” című verse parciális elemzésével — azt kívánom érzékeltetni, hogy egy költeményben hányféleképpen és hogyan rendezhetők át az egyes sorok elemei a rímszavak változatlanul hagyása mellett. Nem sorolok fel itt sem valamennyi kombinatorikusan (és a grammatikai jólformáltság szemponjából) lehetséges variánst, csupán azokat, amelyek intuitíve ritmikailag elfogadható sorként állhatnának a vers valamely kommunikatív változatában. Az elfogadhatósággal kapcsolatban csupán a kö-

vetkezőket kívánom megjegyezni: Versolvasói tapasztalatunk arra ösztönöz, hogy ha egy versben egy, a többitől valamilyen szempontból eltérő sort találunk, megpróbáljunk annak — feltételezésünk szerint magától a költőtől szándékolt — funkciót tulajdonítani. Ezt nem szabad szem elől tévesztenünk, ha megpróbálunk az alábbi lista alapján az adott vershez kommunikatív variánsokat létrehozni. (A részletes elemzéshez lásd PETŐFI 1985-öt a Bibliográfiai tájékoztató I/B szektorában).

Akarsz-e játszani?
(Az elemzett költemény kommunikatív — poetikai — sorvariánsainak listája)

1. *A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni,*
Mondd, a játszótársam, akarsz-e lenni,
Mondd, akarsz-e a játszótársam lenni,
Akarsz-e, mondd, a játszótársam lenni,

2. *Akarsz-e mindig, mindig játszani,*
Mindig, akarsz-e mindig játszani,
Mindig, mindig akarsz-e játszani,

3. *Akarsz-e együtt a sötétbe menni,*
Együtt akarsz-e a sötétbe menni,
Együtt a sötétbe akarsz-e menni,
A sötétbe együtt akarsz-e menni,

4. *Gyerekszívvel fontosnak látszani,*
Fontosnak gyerekszívvel látszani,

5. *Nagykomolyan az asztalfőre ülni,*
Az asztalfőre nagykomolyan ülni,

6. *Borból, vízből mértékkel tölteni,*
Mértékkel borból, vízből tölteni,
Vízből, borból mértékkel tölteni,
Mértékkel vízből, borból tölteni,

7. *Gyöngyöt dobálni, semminek örülni,*
Dobálni gyöngyöt, semminek örülni,

8. *Sóhajtva rossz ruhákat ölteni?*
Rossz ruhákat sóhajtva ölteni? [**3 072**]

9. *Akarsz-e játszani mindent, mi élet,*
Akarsz-e mindent játszani, mi élet,
Játszani akarsz-e mindent, mi élet,
Játszani mindent akarsz-e, mi élet,
Mindent akarsz-e játszani, mi élet,
Mindent játszani akarsz-e, mi élet,

10. *Havas telet és hosszú-hosszú őszt,*

11. *Lehet-e némán téát inni véled,*
Lehet-e téát némán inni véled,
Lehet-e inni téát némán véled,
Lehet-e inni némán téát véled,
Némán téát lehet-e inni véled,
Némán téát inni lehet-e véled,
Téát némán lehet-e inni véled,
Téát némán inni lehet-e véled,
Inni némán lehet-e téát véled,
Inni téát lehet-e némán véled,

12. *Rubin-téát és sárga páragőzt?* [**60**]

13. *Akarsz-e teljes, tiszta szívvel élni,*
Teljes, tiszta szívvel akarsz-e élni,

14. *Hallgatni hosszan, néha-néha félni,*
Hosszan hallgatni, néha-néha félni,

15. *Hogy a körúton járkál a november,*

16. *Ez utcaseprő, szegény, beteg ember,*

17. *Ki fütyürész az ablakunk alatt?* [**4**]

18. *Akarsz játszani kígyót, madarat,*
Játszani akarsz kígyót, madarat,

19. *Hosszú utazást, vonatot, hajót,*
Vonatot, hosszú utazást, hajót,

20. *Karácsonyt, álmot, mindenféle jót?*
Álmot, karácsonyt, mindenféle jót? [**8**]

21. *Akarsz játszani boldog szeretőt,*
Játszani akarsz boldog szeretőt,

22. *Színlelni sírást, cifra temetőt?*
Sírást színlelni, cifra temetőt? [**4**]

23. *Akarsz-e élni, élni mindörökkön,*
Élni, akarsz-e élni mindörökkön,
Élni, élni akarsz-e mindörökkön,

24. *Játékban élni, amely valóra vált?*
Élni játékban, amely valóra vált? [**6**]

25. *Virágok közt feküdni lenn a földön,*
Feküdni virágok közt lenn a földön,

26. *S akarsz, akarsz-e játszani halált?* [**2**]

Ha az egyes tömbökhöz rendelt számokat (amelyek a szóban forgó tömbhöz tartozó variánsok számát jelölik) összeszorozzuk, azt kapjuk, hogy e lista alapján az elemzett vershez 3 072 x 60 x 4 x 8 x 4 x 6 x 2, azaz 283 115 520 kommunikatív variánst lehet alkotni. Ez a szám azonban a lehetséges kommunikatív variánsoknak még nem a végleges száma. Ennek megállapításához először vizsgálni kellene, hogy a fentiekben felsoroltakon kívül vannak-e más elfogadható sorvariánsok is, valamint valamennyi permutációs sorvariáns valamennyi (az adott kontextusban elfogadható) prozódiai variánsát is figyelembe kellene venni.

A kommunikatív variánsoknak az elemzése — ha ez az elemzés az egész szövegre kiterjedően egyáltalán értelmesen elvégezhető — nemcsak a kommunikatív jelentés, hanem a ritmikai szerkezet és a stílus elemzése szempontjából is releváns.

2.3. Idézni kívánok végül egy olyan elemzést, amelyben egy olasz versmondatnak, valamint e versmondat — összetevőit tekintve — szintaktikailag-szemantikailag szöveghű angol és magyar fordításának lehetséges kommunikatív sorvariánsait hasonlítottam össze. (Lásd PETŐFI 1994b-t a Bibliográfiai tájékoztató I/B szektorában).

A szóban forgó versmondat Giacomo Leopardi „L'Infinito" című költeménye első szövegmondatának első önálló összetevője. Mind az olasz („o") szöveget, mind négy angol („a") fordítását, a „L'Infinito nel mondo 2" (Centro Nazionale di Studi Leopardiani in Recanati, Recanati, 1988) alapján idézem, kurziválva azokban a vizsgálandó versmondatot; a szóban forgó sor szöveghű magyar („m") fordítása nem műfordításból származik.

o: „*Sempre caro mi fu quest'ermo colle,*
E questa siepe, che da tante parte
De l'ultimo orizzonte il guardo esclude."

a/1: „*This lonely hill to me was ever dear,*
This hedge, which shuts from view so large a part
Of the remote horizon. [As I sit.]"

a/2: „*Always dear to me was this lonely hill* and this hedge that from
so great a space of the horizon shuts off my sight. [...]"

a/3: „*Dear to me always was this lonely hill,*
And this hedge that excludes so large a part
Of the ultimate horizon from my view."

a/4: „*This lonely hill was always dear to me,*
And this hedgerow, that hides so large a part
Of the far sky-line from my view. [Sitting and gazing.]"

m: mindig kedves volt nekem e magányos domb

Az említett kötetben összesen kilenc angol fordítás található. Azért választottam ezek közül a fenti négyet, mert azokban az elemzendő versmondat lexikai anyaga megegyezik, s ezáltal jó alkalmat nyújtanak az összetevők sorrendjének vizsgálatára. A többi öt angol fordításban a szóban forgó versmondat angol megfelelője a következő:

„Dear ever to may heart that lonely hill / Hath been";
„This hidden knoll has been always dear to me";
„This lonely hill has always been so dear / To me";
„They were always friends, this hill where no one comes";
„I ALWAYS loved this solitary hill".

A 2. táblázatban a szóban forgó versmondat összetevőinek valamennyi matematikailag lehetséges permutációját felsorolom, megjelölve, hogy azok melyike tekinthető szisztemikusnak (az adott nyelv rendszerében megengedettnek) az

olasz és a magyar nyelvben, valamint, hogy melyike fordul elő a négy angol fordításban.

1 o m a		**2** o m a		**3** o m a		**4** o m a		**5** o m a	
01	+ + + mknve	**01**	+ + kmnve	**01**	+ nmkve	**01**	vmkne	**01**	+ + emknv
02	+ mknev	**02**	+ kmnev	**02**	+ nmkev	**02**	vmken	**02**	+ + emkvn
03	+ mkven	**03**	kmven	**03**	nmvek	**03**	vmnek	**03**	+ + emnvk
04	+ + mkvne	**04**	+ kmvne	**04**	nmvke	**04**	vmnke	**04**	emnkv
05	+ + mkenv	**05**	+ + kmenv	**05**	nmekv	**05**	nmekv	**05**	emvkn
06	+ mkevn	**06**	+ + kmevn	**06**	+ nmevk	**06**	vmenk	**06**	+ emvnk
07	mnkve	**07**	+ knmve	**07**	knmve	**07**	vkmne	**07**	+ + ekmnv
08	+ mnkev	**08**	+ knmev	**08**	+ nkmve	**08**	vkmen	**08**	+ ekmvn
09	+ + mnvke	**09**	+ + knvme	**09**	+ nkvme	**09**	vknme	**09**	eknmv
10	+ + mnvek	**10**	+ knvem	**10**	+ nkvem	**10**	vknem	**10**	+ + eknvm
11	mnekv	**11**	knemv	**11**	nkemv	**11**	vkemn	**11**	+ ekvmn
12	+ mnevk	**12**	+ knevm	**12**	+ nkevm	**12**	vkenm	**12**	+ ekvnm
13	mvkne	**13**	+ kvmne	**13**	+ + nvmke	**13**	+ vnmke	**13**	+ enmkv
14	mvken	**14**	+ kvmen	**14**	+ + nvmek	**14**	+ vnmek	**14**	enmvk
15	+ mvnke	**15**	+ + kvnme	**15**	+ + nvkme	**15**	+ vnkme	**15**	enkmv
16	+ mvnek	**16**	+ + kvnem	**16**	+ + nvkem	**16**	+ vnkem	**16**	+ enkvm
17	mvekn	**17**	+ kvemn	**17**	+ + nvemk	**17**	+ vnemk	**17**	+ + + envmk
18	mvenk	**18**	+ kvenm	**18**	+ + nvekm	**18**	+ vnekm	**18**	+ + envkm
19	+ + meknv	**19**	+ + kemnv	**19**	+ nemkv	**19**	vemkn	**19**	+ + evmkn
20	+ mekvn	**20**	+ kemvn	**20**	nemvk	**20**	vemnk	**20**	+ evmnk
21	menkv	**21**	kenmv	**21**	nekmv	**21**	vekmn	**21**	+ evkmn
22	+ + menvk	**22**	+ + kenvm	**22**	+ nekvm	**22**	veknm	**22**	+ evknm
23	+ mevkn	**23**	+ kevmn	**23**	+ nevmk	**23**	venmk	**23**	+ + evnmk
24	+ + mevnk	**24**	+ + kevnm	**24**	+ nevmk	**24**	venkm	**24**	+ evnkm

2. táblázat

A permutációk megalkotásánál a magyar változat összetevőinek első betűit használtam fel; ezek az összetevők a következő olasz, illetőleg angol nyelvű összetevőknek felelnek meg:

m:	*mindig*	*sempre*	*always/ever*
k:	*kedves*	*caro*	*dear*
n:	*nekem*	*mi*	*to me*
v:	*volt*	*fu*	*was*
e:	*e magányos domb*	*quest'ermo colle*	*this lonely hill*

Az informátorok véleménye szerint szisztemikusnak tekinthető magyar („m”) és olasz („o”) sorrendeket, illetőleg a kontextuálisan adott angol („a”) sorrendet a megfelelő oszlopban a permutáció elé helyezett „+” szimbólum jelöli.

2.4. A fentiekben a szövegmondatok összetevői kombinatorikusan és ténylegesen lehetséges sorrendjeinek parciális elemző megközelítésére és szemléltetésére idéztem példákat. Ezekre a példákra vonatkozóan is áll, hogy egyikük sem tekinthető tényleges szövegnyelvészeti/szövegtani elemzésnek, mert belőlük az elemzés legfontosabb eleme hiányzik: annak vizsgálata, hogy az adott sorrend ko-, illetőleg kontextuális jellegének felfedéséhez mikor elegendők kizárólag (szöveg)nyelvészeti módszerek és mikor kell más — azaz szövegtani! — módszereket is igénybe venni.

3. A koreferencialitás és a szövegmondat-összetevők lineáris elrendezhetősége elemzésének analitikus és kreatív megközelítéséről

A szövegvizsgálat során az adott szöveg elemzésének analitikus és kreatív megközelítése között teszünk különbséget:

– analitikus megközelítésről akkor beszélünk, amikor az elemzendő szövegre az elemzés során valamely elméleti keret (valamely elemzési módszer) kategóriarendszerét közvetlenül alkalmazzuk;

– kreatívról pedig akkor, ha az analitikus elemzés bevezetéseképpen először vagy az elemzendő szövegnek előzőleg más által manipulált változatán, vagy az eredeti megformáltságában rendelkezésünkre álló elemzendő szövegen magán végzünk el bizonyos átalakításokat annak felfedése érdekében, hogy abban mi változik, ha megformáltságát valamely szempontból megváltoztatjuk.

3.1. A koreferencialitás analitikus megközelítésénél a vizsgálatnak a következő szempontokra kell kiterjednie:

– a nyelvre és a világra (pontosabban az adott szövegben feltételezhetően kifejezésre jutó világfragmentumra) vonatkozó milyen ismeretek milyen kombinációjára van szükség az egyes esetekben a koreferencialitás felfedésére?

– egy-egy adott koreferencialánc szövegben adott elemeit fel lehetne-e egymással cserélni, s ha igen, melyeket és miért?

– egy-egy adott koreferencialánc szövegben adott elemeit lehetne-e más (a szövegben nem adott) elemekkel helyettesíteni, s ha igen, melyeket milyenekkel és miért?

Az összetevők szisztemikusan lehetséges (az adott nyelv rendsze-

rében megengedett) sorrendjeinek és kontextuális (egy-egy adott szövegben ténylegesen adott) sorrendjének analitikus megközelítésénél a következőket kell vizsgálnunk:

– melyek a lehetséges szisztemikus elrendezések, és azokhoz milyen prozódia rendelhető?

– a szisztemikus elrendezések halmazán belül definiálhatók-e ekvivalencia-osztályok, s ha igen, milyen alapon?

– a ko- és/vagy kontextuális elrendezések halmazán belül definiálhatók-e ekvivalencia-osztályok, s ha igen, milyen alapon?

– hogyan reprezentálható egy ko- és kontextuálisan adott elrendezés és összetevői lehetséges szisztemikus elrendezéseinek a kapcsolata?

– milyen ko- és/vagy kontextusban melyik szisztemikus elrendezés fogadható el?

– hogyan reprezentálható/reprezentálandó egy adott nyelvű adott ko- és kontextuális elrendezés és különféle nyelvű fordításainak a kapcsolata?

3.2. Ami a koreferencialitás és a szövegmondat-összetevők sorrendje elemzésének kreatív megközelítését illeti, arra vonatkozóan itt csupán a következő bibliográfiai tájékoztatással kívánok szolgálni:

A koreferencialitás elemzésének kreatív megközelítésére itt figyelembe veendő kreatív gyakorlatokat eddig még nem végeztünk.

A szövegmondat-összetevők sorrendje elemzésének

– manipulált szövegváltozatokból kiinduló kreatív megközelítésére gyakorlatleírások találhatók többek között PETŐFI—BENKES 1992-ben, PETŐFI—BÁCSI—BENKES—VASS 1993-ban, valamint PETŐFI—BÁCSI—BÉKÉSI—BENKES—VASS 1994-ben;

– az eredeti szövegből kiinduló kreatív megközelítésére gyakorlatleírások találhatók többek között BENKES—PETŐFI 1996-ban.